

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

СВЕТЛОВ А.С.

ПРЕДМЕТ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Розглядається розвиток військово-історичної науки в Україні, її предмет і завдання. Доводиться необхідність включення військової історії України в розділ всесвітньої військової історії.

Розвиток військової справи з найдавніших часів до наших днів, тобто усього, пов'язаного з військовою теорією і практикою, будівництвом, вишколом та діяльністю збройних сил у мирний і воєнний час, а також з підготовкою захисту населення на випадок війни, - це все є об'єктом військової історії.

За предметом дослідження й за своїм змістом військова історія належить до всесвітньої історії й водночас пов'язана з військовою наукою. У свою чергу військова історія спирається на поняття й категорії військової науки, використовує її методики. Відповідно військовий історик повинен бути фахівцем як з історичних наук, так і мати щонайменше вищу військову освіту, яку звичайно дає військова академія¹.

Військова історія - це комплексна наука. Складовими частинами її виступають історія воєн, історія військового будівництва, історія воєнного мистецтва. Найрозробленіші з-поміж допоміжних військово-історичних дисциплін - військова історіографія та військово-історичне джерелознавство.

Завданням військово-історичної науки є вивчення й узагальнення історичного і певною мірою сучасного бойового досвіду й досвіду будівництва збройних сил.

Значення науки історії загалом, а в нашому випадку - військово-історичної науки полягає в тому, щоб допомогти пояснити явища й процеси сучасності з урахуванням інших глибинних прихованих у минулому причин, виявити під новими формами сталі тенденції. М. Драгоманов зазначав, що "для політики потрібна історія, як для медицини фізіологія"². Військово-історична наука ще ближча до нагальних життєвих проблем. Насамперед без неї неможливе вироблення і своєчасне коригування військової доктрини держави, основу якої мають становити корінні, історично стійкі національно-державні цілі.

Наукові військово-історичні розробки можуть і повинні безпосередньо використовуватися в морально-психологічній підготовці особового складу збройних сил і військово-патріотичному вихованні допризовної і призовної молоді, здійсненні відповідного ідеологічного впливу на населення країни.

Військова історія належить до найважливіших складників державної ідеології³. Армія - гарант і доконечний атрибут незалежної держави, тому імперська пропаганда, всіляко сприяючи утвердженню тези про без-

Светлов Андрій Євгенович - начальник кафедри Військового інституту ракетних військ і артилерії Сумського державного університету, полковник, кандидат історичних наук, доцент.

державність українського народу, відбирала в нього високі здобутки не тільки в економіці, культурі, політиці, а й у військовій справі, привласнювала імена видатних синів України.

Якщо для повернення культурної, духовної спадщини України, вичленування її з російського контексту зроблено вже чимало, то військова спадщина нових і новітніх часів з цього погляду і досі цілком занедбана.

Тим часом потуга армії Російської імперії і Радянської армії великою мірою спиралася на людські, матеріальні, інтелектуальні сили українського народу, однак усі досягнення в цій дуже важливій сфері людської діяльності цілком і повністю узурпувала Росія. Україна тривалий час була позбавлена армії, військових архівів і бібліотек, військових видавництв і періодичних видань, військово-історичних науково-дослідних закладів⁴. За радянських часів, зокрема, цілковитого зросійщення зазнала українська військова термінологія, питомі традиційні українські терміни були заборонені.

Російська військово-історична наука не розглядала проблем української військової історії. Добір матеріалу і його тлумачення підпорядковувалися їхнім власним концепціям і практичним завданням, на які великий вплив мав імперіалістичний, експансіоністський, великодержавницький характер російської держави й армії. Це стосується і російської радянської історіографії⁵.

У 1920-х рр. в УСРР розпочалося становлення військово-історичної науки, що спиралася на апарат Української військової округи й командувача Збройних сил України та Криму. Всі зусилля були зосереджені на періоді революції і громадянської війни.

У той час видано чимало полкових і дивізійних історій, документів, кваліфіковано опрацьовано низку військово-теоретичних питань⁶. Однак уже на початку 1930-х рр. припинилося, за незначними винятками, дослідження історії українських радянських частин і з'єднань, відомості з історії громадянської війни подавалися лише в загальних працях, до того ж однобічно й обмежено.

Деякі праці написані і видані в Україні у повоєнні роки, характер військово-історичного дослідження мають історії військових округів⁷, статті й монографії В.Петрова, О.Шуць, А.Буравченкова⁸, нечисленні публікації з історії військових училищ⁹ та деякі інші. Суто військово-історичними є розділи, присвячені військовому будівництву та бойовим діям у тритомних колективних монографіях з історії Громадянської і Великої Вітчизняної воєн¹⁰, проте їх писали переважно московські автори.

Чималий військово-історичний матеріал нагромаджено в працях з цивільної історії та історії Компартії України¹¹, однак подано цей матеріал здебільшого описово, а при аналізі й узагальненнях автори не послуговуються методами й категоріями військової науки. Це стосується навіть таких кваліфікованих досліджень, як історія Червоного козацтва І.Дубинського й Г.Шевчука, історія радянського повстансько-партизанського руху 1918-1920 рр. П.Балкового, а також багатьох праць українських авторів з історії Великої Вітчизняної війни, зокрема партизанського руху¹².

Тим часом у середовищі української еміграції на Заході військово-історична наука переживала в міжвоєнний період бурхливе становлення. В українському таємному університеті у Львові діяли семінари української воєнної історії професора І.Кревецького, у Варшаві працювало Воєнно-

історичне товариство, існували деякі інші дослідні інституції. У Львові в 1929-1939 рр. виходив місячник *“Літопис Червоної Калини”*, присвячений переважно військовій історії 1914-1921 рр. Видавалися також спеціалізовані часописи й збірники: *“Табір”*, *“За державність”* тощо. Було зроблено першу спробу узагальнити військову історію українського народу - видано *“Історію українського війська. (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)”* (Львів, 1936). Оpubліковано також збірки документів, наукових розвідок, історії окремих військових формувань¹³.

Після Другої світової війни активність українських військово-історичних студій на еміграції значно знизилася, незважаючи на розширення тематики й кола дослідників за рахунок ветеранів ОУН-УПА й дивізії СС *“Галичина”*. Деякий час у Торонто діяв Воєнно-історичний інститут під керівництвом генерала М. Садовського, побачила світ низка ґрунтовних праць¹⁴.

Напередодні й після здобуття Україною незалежності почалася робота, пов'язана з висвітленням військового минулого українського народу. На короткий час поновилося видання *“Літопису Червоної Калини”*, вийшло кілька чисел часопису Національної гвардії України *“Сурма”*, засновано журнал Збройних сил України *“Військо України”*. Перевидано чимало праць українських зарубіжних військових істориків¹⁵, а також тричі - згадану вже *“Історію українського війська”*. Почало працювати Воєнне видавництво України *“Варта”*¹⁶.

Що стосується фахової військово-історичної періодики, то вона почала формуватися тільки останніми роками. Так, Інститут історії України НАНУ з 1997 р. досить регулярно видає збірник наукових статей *“Сторінки воєнної історії України”*; Військовий гуманітарний факультет Національної академії оборони України випускає фахове серійне видання *“Збірник наукових праць”*; Центральний музей Збройних Сил України в 2000 р. започаткував випуск журналу *“Військово-історичний альманах”*. А у 2002 р. вийшов перший номер журналу *“Воєнна історія”*, заснованого Українським інститутом воєнної історії. Цілком очевидно, що якогось помітного впливу на стан військово-історичних досліджень ці видання справити не встигли.

Елементи військової історії України включено до планів гуманітарної підготовки солдатів і офіцерів Збройних Сил. Вища атестаційна комісія України запровадила спеціальність *“Військова історія”*; відповідні спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук діють у Національному університеті *“Львівська політехніка”* та у Національній академії оборони України.

Наприкінці 1990-х і на початку 2000-х рр. опубліковано низку оригінальних досліджень, захищено чимало кандидатських і кілька докторських дисертацій, які загалом відповідають спеціальним вимогам військово-історичної науки. Проте більшість з них присвячена різним аспектам військового будівництва, військово-політичним питанням та історіографії. З'явилося також багато наукових і популярних праць у формі книжок, брошур, журнальних статей, які присвячені подіям воєнних часів.

З усього цього випливає висновок: в Україні нині істотно зросла кількість дослідників, які більш-менш успішно займаються історією військової справи, але власної військово-історичної науки вона все ще не має. Не існує жодної профільної науково-дослідної інституції. Створений у середині 2001 р.

Український інститут воєнної історії діє на громадських засадах і навіть його організатори усвідомлюють, що він не зможе вирішити всього надскладного комплексу проблем, що стоять перед воєнною історією¹⁷. Центральний музей Збройних Сил України, заснований у 1995р., з огляду на свою музейну специфіку й призначення радше відображає стан науки, ніж істотно розвиває її. Видання на його базі *“Військово-історичного альманаху”* - це, очевидно, максимально можливий його внесок в активізацію наукових студій.

Спеціалізований військовий архів, нещодавно створений у системі Міністерства оборони України, за складом документів мало може прислужитися військовим історикам¹⁸. А найголовніше - для того, щоб сформувалася наукова школа, потрібні роки й десятиріччя. Дотепер військово-історичні дослідження в Україні здійснюються, власне, на підвалинах російської традиції військово-історичної науки, дуже відмінної від європейської традиції. Так, лише в російській і радянській теорії воєнного мистецтва виділяється розділ оперативного мистецтва. В бібліотеках України немає європейських військово-історичних праць (за винятком дециці польських), зате вони переповнені старими й новітніми російськими виданнями. Щобільше, сучасні українські історики в масі своїй не володіють іноземними мовами.

За такого стану військово-історичних досліджень першочерговими завданнями є вироблення сучасної концепції української військової історії й опрацювання фактичного матеріалу в основних ділянках військово-історичної науки: історії воєн та історії воєнного мистецтва.

В основу концепції військової історії України слід покласти ідею безперервності *“української збройної сили, що не переставала діяти, незважаючи на ту чи іншу політичну історію українського народу”*¹⁹. На сьогодні існує лише одна наукова схема української військової історії (її виклав О.Шпилинський у статті *“Армія в перспективі історії нації”*²⁰). І спирається вона саме на цю ідею. Л.Шанковський наголошує: *“Схема Шпилинського відіграє в українській воєнно-історичній науці ту саму роль, що схема проф. Грушевського для вивчення історії Східної Європи”*²¹.

У порівняно короткі (середина XV - середина XVII ст., кінець XVIII-початок XX ст.) періоди повної відсутності державності українці служили в чужих арміях - як на території України, так і поза нею. Але навіть будь-який бездержавний період позначений жорстокою збройною боротьбою, - як за повернення втраченої влади, так і за утворення нових, власних державних структур. Таким чином, українці ніколи не поривали з військовою справою. Власне, військова творчість українців і є об'єктом військової історії України; сюди належать усі без винятку війни і армії на території України, незалежно від їх національного характеру.

Предметом військової історії України є закономірності й особливості розвитку війни і армії на території України, а також військова діяльність українців за межами України. Дослідження цього являє собою головне завдання військової історії України. Крім того, як відзначав С.Петлюра, *“спеціальна галузь воєнно-історичних дослідів... мусить включити в себе взагалі історію України з військового погляду”*²².

Доконечна потреба вивчення всіх проявів війни й військової діяльності в межах України зумовлена спадкоємністю, тяглістю, органічним переданням

традицій, способу життя, матеріального виробництва, мислення, культури від етносу до етносу, адже, незважаючи на міграції, у минулому не зафіксовано жодного факту цілковитої зміни етносів на території України²³. За своєю природою військова справа ніколи не відзначалася національною замкнутістю²⁴. Національні риси військової справи українців формувалися під впливом військових традицій як попередників (сарматів, скіфів, кімерійців), так і сусідів, іноді з прямим перебиранням елементів озброєння, спорядження, тактики тощо.

Вплив елементів географічного середовища на воєнні дії змінювався з часом. Характер цих змін суперечливий. Зокрема, розвиток техніки зменшує залежність бойових дій від фізико-географічних умов, натомість потребує всебічного й глибшого врахування природних умов (підвищена точність топографічних карт, відомості про магнітні, гравітаційні, акустичні поля, температури, тиск тощо)²⁵. Послідовне простеження такого впливу на військову справу в Україні полегшить і, можливо, змінить розуміння вибору плану дій, способів боротьби в деякі найскладніші періоди історії України²⁶.

Глобальне, політико-стратегічне значення в українській історії мають проблема моря і проблема степу²⁷, що теж треба брати до уваги у військово-історичних студіях. Військова історія завжди глибоко національна, як і національна військова доктрина. Усі події і явища треба розглядати, узагальнювати й оцінювати з національних позицій, з погляду відповідності їх інтересам українського народу й української держави. Такий підхід дасть змогу виключити ряд повстань, походів, конфліктів з контексту польської і російської історіографії й кваліфікувати їх як українсько-російські чи українсько-польські війни. До загальних проблем, пов'язаних з військовою історією, належать також відношення війни й політики (внутрішньої і зовнішньої), українського суспільства й українських збройних сил, української армії і української держави, світового і національного досвіду в українському воєнному мистецтві, виявлення відмінних рис української національної військової психології та ідеології військово-теоретичної думки тощо.

Етапи української державності здебільшого збігаються зі змінами історичних епох. Початки киево-руської державності сягають початків середньовіччя (IV ст.), зникнення її припадає на початки пізнього феодалізму (середина XIV ст.). Існування української козацької державності накладається загалом на перший період нової історії (1648-1780-ті рр.). Українські національні держави 1917-1921 рр. виникли на початку новітнього етапу всесвітньої історії. Через такий збіг є сенс означати етапи розвитку української військової справи не етапами української державності, а етапами всесвітньої історії.

Українську військову історію треба ввести до розділу всесвітньої військової історії.

¹Жилин П.А. История военная // Советская военная энциклопедия. - М., 1977. - Т.3 - С.627-630; Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. - 1970. - Ч.4(28). - С.67-68, 71.

²Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну // Літературно-публіцистичні праці. - К., 1970. - Т.1. - С.428.

³Петлюра С.В. Лист до генерал-хорунжого Миколи Удовиченка // Петлюра С.В. Статті. - К., 1993. - С.22.

⁴Климов К. Перший військово-історичний часопис в Україні // Військово-історичний

альманах. - К., 2001. - Ч.2. - С.138-150.

⁵Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії: Російська воєнна історіографія і українська воєнна історія // Український історик. - К., 1971. - Ч.1-2. - С.58-69.

⁶Сорок четвертая Киевская дивизия: История походов и боевых действий 44-й Киевской стрелковой дивизии 1918-1920 гг. - К., 1923.

⁷Козлов В.А., Куроленко И.А. // Дозорные западных рубежей: Документальные очерки по истории войск Краснознаменного Западного пограничного округа. - К., 1972.

⁸Петров В.І. З історії боротьби трудящих України проти буржуазно-націоналістичної Директорії і інтервенції Антанти (листопад 1918 - травень 1919 р.) // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. - К., 1973.

⁹Голованов Н.Я. Житомирское Краснознаменное имени Ленинского комсомола: История Житомирского высшего командного Краснознаменного училища радиоэлектроники противоздушной обороны имени Ленинского комсомола. - Москва, 1977; Сумское высшее артиллерийское командное дважды Краснознаменное училище имени М.В.Фрунзе. 1918-1988: Краткий исторический очерк. - Сумы, 1988.

¹⁰Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр.: В 3-х т. - К., 1967-1968.

¹¹Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. - К., 1977-1979, численні "Нариси історії" обласних партійних організацій УРСР тощо.

¹²Дубинський І., Шевчук Г. Червоне козацтво: Історичний нарис. - К., 1961.

¹³Капустянский М. Похід українських армій на Київ - Одесу в 1919 році: В 2 кн. - Львів, 1921-1922.

¹⁴Він же. Похід українських армій на Київ - Одесу у 1919 р. - Мюнхен, 1946.

¹⁵Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942-1952. - Львів, 1991.

¹⁶Попередником його слід вважати видавництво "На варті" (Харків - Київ, 1930 -1938), що випускало українською мовою спеціальну й популярну літературу з військової справи.

¹⁷Литвин С. "Наш журнал - пролом у глухій стіні байдужості до воєнно-історичної науки" // Воєнна історія. - К., 2002. - №1. - С.15.

¹⁸Лозенко Л. Українські військові архіви: Відібрана спадщина // Пам'ятки України. - К., 1994. - Ч. 4-6. - С.109-115.

¹⁹Шанковський Л. Джерела військознавства // Українська армія в боротьбі за державність. - Мюнхен, 1958. - С.264.

²⁰Шпилинський О. За державність // Армія в перспективі історії нації. - К., 1930. - 362с.

²¹Шанковський Л. Джерела військознавства. - К., 1962. - С.264.

²²Петлюра С.В. Табор (Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі) // Петлюра С.В. Статті. - К., 1993. - С.300.

²³Давня історія України: Навч. посібник: У 2 кн. - К., 1994. - Кн.1. - С.7.

²⁴Бехайм В. Энциклопедия оружия // Пер. с нем. - СПб., 1995. - С.6.

²⁵Эволюция военного искусства: этапы, тенденции, принципы. - М., 1987. - С.18-19.

²⁶Петлюра С.В. Табор - С.280-282.

²⁷Грушевський М.С. Степ і море в історії України // Сохань П.В., Ульяновський В.І., Кіржаєв С. М. Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність. - К., 1993. - С.296-313.

The examination of the development of the military-historical science in Ukraine, its object, aim are given. The necessity of inclusion of Ukrainian military history into the World Military History is proved.

Отримано 21.06.2006.